

INTERFERENȚE SPIRITUALE ÎN SUD-ESTUL EUROPEI ÎN PERIOADA RĂSPÂNDIRII CREȘTINISMULUI

Asist. univ. drd. Mihaela Denisia Liușnea

„... Formele de viață spirituală nu se transmit și nu se impun; ci ele se nasc pur și simplu“ (Nae Ionescu)

„Cunoașterea unei lumi reale și pline de sens este legată în modul cel mai profund de descoperirea sacrului“ (Mircea Eliade)

În secolul al III-lea d.Hr., Imperiul Roman intrase într-o gravă criză economică și politică, reflectată pe plan spiritual de o decădere morală cu atât mai dureroasă, cu cât ea afecta relațiile interumane și-și punea amprenta asupra mentalităților colective și individuale. Entuziasmul și optimismul epocilor de măreție erau preschimbate astfel într-un profund pesimism și un copleșitor sentiment de plinire a vremurilor.

Mai vechile doctrine, printre care, în primul rând, cele platoniciene, reveneau în actualitate sub forma neoplatonismului și a stoicismului nou. Conform acestor curente filozofice, puterea ordonatoare a lumii era o „Emanație“ din Ființa primordială divină („Unitatea“, „Existența“), adică din chiar *Intelectul Divin* (Plotin). În acest context, *Logosul* era pentru Filon din Alexandria (25 î.Hr. - 50 d.Hr.) o ființă intermediară, anterioară lumii și superioară acesteia¹. Lumea avea un caracter dualist (la gnostici), bazându-se pe două principii opuse, unul material („omul fizic“ - inferior) și altul spiritual („omul spiritual“ - superior).

Materia (corpul) era, în această viziune, o treaptă inferioară a Creației, reprezentând „Nonexistența“, „Răul“². Spiritul însă, superior acesteia, putea

1. Cu care omul se poate uni doar pătrunzându-se de cunoaștere (aceasta în întregul ei fiind, de fapt, religie - Platon).

2. Din care sufletul trebuie să iasă.

accede la cunoaștere prin extaz mistic, căci lumea nu era decât un ansamblu de copii după originale dintr-o altă dimensiune, transcendentă, impuse cunoașterii apriori (prin contemplare a Ideilor și Formelor)³.

Cât privește lumea reală, aceasta nefiind decât o rememorare a unei experiențe anterioare, era neprielnică unei vieți fericite astfel, încât pentru om nu exista altă cale de regăsire a echilibrului pierdut decât resemnarea în fața unui destin implacabil care-l domina. Deci, omul nu era liber decât în măsura în care reușea să renunțe la „pasiuni“, acordând prioritate rațiunii; singurul bun adevărat fiind virtutea, toate celelalte (bogăție, sănătate, glorie) trebuiau să-i rămână indiferente.

Religiozitatea păgână vădea tendințe spre monoteism și universalitate⁴, iar mișcarea gnostică pregătea terenul pentru o nouă religie.

Pe acest fond, al unei spiritualități aflate la limită, trăită în planul unor abstracții, a căror transpunere în practică era anevoioasă, creștinismul apărea ca posibil răspuns la marile probleme pe care le puneau viața.

Ceea ce aducea nou această doctrină originală era ideea, unică de altfel în ansamblul religiilor antice, că nu numai sufletul era nemuritor și capabil să obțină mântuirea, ci și trupul. Prin Învierea lui Hristos, trupul, văzut ca templu al Duhului Sfânt, era pus într-un raport de egalitate cu sufletul în procesul desăvârșirii.

Astfel, spre deosebire de mistica păgână, ce propovăduia acea „unio mystica“ (a sufletului individual cu Divinitatea) și care ducea la o cunoaștere tainică „sui generis“ (Pseudo-Dionisie Areopagitul), creștinismul deschidea calea unei reconsiderări a ființei umane în unitatea ei ontologică. El aducea cu sine un nou mod de a privi lumea, o altă înțelegere a istoriei ca durată temporală, în care omul, cunoscându-se pe sine și recunoscându-se în aproapele său, învață să-și „practice“ libertatea și să se sfințească pe sine (Claude Tresmontant).

Era un drum nou pe care omenirea trebuia să-l urmeze dacă voia să scape de spaime, să-și redobândească speranța și prin aceasta să facă un pas înainte spre regăsirea sensului pierdut al devenirii ei, căci „dacă cineva este în Hristos este făptură nouă“ (II Corinteni 5,17).

3. Lumea este copia acestei entități mistice trăită în cele mai profunde straturi ale sufletului.

4. Nelu Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997, p. 98.

Claude Tresmontant definea, în acest sens, creștinismul ca o doctrină a creației, în antiteză cu gnosa sau neoplatonismul, pentru care redobândirea stării primordiale consta în reînțoarcerea la condiția primordială a omului. Acesta putea deci progresa, se putea desăvârși în lumea aceasta, iar istoria putea fi transfigurată. Prezentul își pierde din importanță, toate gândurile îndreptându-se spre viitor, pentru că în așteptarea parusiei, istoria continua și trebuia respectată.

Primele secole ale răspândirii creștinismului au fost marcate de încercările disperate ale împăraților păgâni romani de a reimpune și de a menține vechea stare de lucruri, sub pretextul menținerii unității Imperiului. Aceasta, în contextul existenței încă (până în sec. al IV-lea) la Atena și în alte orașe ale anticei Elade, precum și în Alexandria și în alte centre din Egipt și Asia Mică, a școlilor de filozofie, în mediile cărora se mențineau treze ideile păgâne.

Împărați ca Dioclețian (284-305), Galeriu (305-311) și Liciniu (307-324) au inițiat aprige persecuții împotriva creștinilor, după cum o mărturisesc cele trei *Martirologii*: „Breviarul“ sau „Martirologiul siriatic“ - scris între 370-380; „Martirologiul hieronymian“ (compilație din secolul al VII-lea) și „Sinaxarul Bisericii constantinopolitane“ (din secolul al VIII-lea). Acestea au păstrat o serie de nume ale unora dintre cei care au pătimit pentru credința lor în cetățile de pe malul drept al Dunării și în cele situate la sud de fluviu, din Scythia Minor până în Pannonia Inferior și, respectiv, din Dacia Mediteraneeă până în Dalmația, în cadrul așa-numitei romanități dunărene.

Numărul acestor martiri este mare, iar datele păstrate cu privire la ocupațiile lor (episcopi ca Irineu din Sirmium și Efrem din Tomis, preoți ca Romulus din Cibalae și primul preot daco-roman, Montanus și soția sa Maxima⁵, diaconi ca Dimitrie din Sirmium, citeți, funcționari, negustori, țărani și ostași) dovedesc faptul că noua religie își câștiga adeptii din toate structurile societății.

La 30 aprilie 311, Galeriu, grav bolnav în Sardica (azi Sofia), dădea un edict de toleranță, în acord cu Constantin cel Mare și Liciniu, iar în 313, Constantin făcea publice prin Edictul de la Mediolanum hotărârile acestuia, proclamându-se dreptul tuturor la libertatea credinței și a cultului, declarându-se în același timp liberă trecerea la creștinism, iar sub Theodosie cel Mare (379-395), păgânismul era interzis definitiv, în timp ce creștinismul

5. Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, București, 1980.

devenea religie de stat⁶.

Triumful creștinismului (în 529, Justinian desființa ultima Școală de filosofie de la Atena) asupra păgânismului a dus la formarea unei noi culturi, creștine, pe baza unei originale sinteze între elementele culturii antice, clasice și cele aparținând Orientului. Acesta, aflat o lungă perioadă de timp în umbra Romei, își putea scutura acum lanțurile, căci deborda de energii nebănuite. În același timp, Occidentul, incluzând ceea ce se va numi Imperiul de Apus, nu mai reușea să facă față valurilor de barbari (395-518), devenind victima propriilor sisteme de organizare.

La răscrucea dintre cele două lumi, Bizanțul, acest „fenomen istoric“ cum îl definea G. Ostrogorsky, s-a constituit ca o „sinteză a tuturor elementelor politice, religioase, intelectuale ale lumii antice în declin, tradiție latină, elenism, creștinism⁷, cultură orientală“ (Lucien Bréhier).

El va fi, timp de un mileniu, prin capitala sa Constantinopol (Noua Romă), centru de iradiere a culturii și spiritualității creștine. Noua religie le era superioară celorlalte și prin organismul instituțional, *Biserica*, din ce în ce mai bine organizată, avea „comunitate istorică bine circumscrisă istoric“ (Mircea Eliade).

Cât privește rolul istoric al Bizanțului în sud-estul Europei, acesta a reprezentat practic singura forță politică viabilă, care a reușit efectiv să se impună în fața migratorilor, tutelând militar, politic și, mai ales, în plan spiritual, provinciile Peninsulei Balcanice și în special regiunile de la Dunărea de Jos, cu urmări benefice pentru acestea. Constantinopolul a fost o adevărată școală în ceea ce privește literatura, filozofia și arta creștină.

Într-o perioadă în care Occidentul va deveni tot mai mult o „terra barbarorum“, capitala Bizanțului va promova „ctitorirea“ unei culturi și a unei civilizații, care vor domina lumea, atrăgând toate privirile. În acest spațiu cultural își vor desfășura activitatea mari personalități, ca: Sfântul Athanasie cel Mare (sec. IV), Sfântul Vasile cel Mare (330-379), Sfântul Grigorie Teologul, Sfântul Ioan Gură de Aur (344-407), Sfântul Ioan Scărarul, zis Sinaitul (sec. al VI-lea), Sfântul Ioan Damaschin (sec. al VIII-lea) etc.

6. Edictul lui Gratianus (367-383), Valentinianus II (375-392) și Theodosius I (379-395), din 28 februarie 380, de la *Thessalonic*, Sozomen, *Istoria bisericească*, VII, 4. Legea din 8 noiembrie 391 dădea lovitura de grație păgânismului, deoarece toate formele cultului antic erau oprite în întreg Imperiul, inclusiv cele private.

7. Cu structură statală romană.

În spațiul nord-dunărean, independent de prezența goților în sudul Moldovei și în nord-estul Munteniei, procesul de creștinare a populației daco-romane și carpice a continuat. Este interesant faptul că acest proces se realiza prin intermediul unor misionari ce veneau din sudul Dunării, iar limbile în care predicau erau latina și greaca. Perioada de început a activității acestor misionari a fost marcată de o anumită libertate de care va beneficia și limba „națională“, ce va fi folosită în practica misionară până în secolele IX-X, când se va generaliza slavonismul.

Între acești misionari, pentru zona nord-dunăreană, s-a aflat și Audios, originar din Mesopotamia. Exilat, pentru antropomorfism, în Scythia Minor, de împăratul Constantius al II-lea (337-361), el a trecut în stânga Dunării și pătrunzând adânc în teritoriul în care se aflau goții (după cum menționează episcopul de Salamina, Epiphanos - † 403), a catehizat și a întemeiat mănăstiri, propovăduind „fecioria și asceza neprihănită“ și contemporan cu acesta, primul monah daco-roman, Arpyla Sihastrul, martirizat în 372.

Astfel, secolul al IV-lea reprezintă pentru aceste teritorii o perioadă de intensă activitate spirituală, favorizată de vechi tradiții și practici în acest sens. Se știe că preoții dacilor impresionaseră prin felul lor de viață și prin moravurile lor austere, precum și prin modul lor de hrană, „alcătuind un adevărat ordin călugăresc“ (Emilian Vasilescu).

Activitatea desfășurată de Audios⁸ a revitalizat, probabil, această tradiție astfel, încât poate fi amintită existența, în spațiul menționat, a unei practici a ascezei simple, sub forma abstenenței și înfrânării în cadrul familiei sau în locuri retrase. Aceste forme vor evolua sub influența regulilor stabilite pentru trăirea ascetică de mari personalități duhovnicești ca: Sfântul Pahomie⁹, Antonie cel Mare¹⁰ și Vasile cel Mare (în veacurile III-IV).

Revenind la activitatea misionară, este de subliniat că, în general, inexistența unei autorități politice centralizate a împiedicat, desigur, și existența la început a unei ierarhii bisericești organizate. În aceste condiții, având în vedere, pe lângă faptul că numirea de episcopi fusese interzisă în satele și orașele mici (Canonul VI al Sinodului de la Sardica, din 343) și pe acela că se constată, pentru a doua jumătate a secolului al III-lea și mai

8. Ion Barnea, *Creștinismul pe teritoriul Moldovei în secolele III-XIII*, în „B.O.R.“, anul CVI, 1988, 1-2, p. 123.

9. În 320, orânduiește viața monahală în deșertul Tebaidei.

10. Întemeiază monahismul egiptean.

ales în cel următor, probabil, misiunea de catehizare și botezare revenea unor horepiscopi („episcopi de sat”)¹¹ amintiți până în secolele XI-XIII, și acei episcopi „periodeuți” sau „peridevți” (îngrijitori ai sufletelor) numiți și „exarhi”, lat. *visitatores* (până în secolele VIII-IX).

În această perioadă (secolele VII-IX), Imperiul Bizantin este nevoit să renunțe la granița sa nord-dunăreană, în urma impactului cu populația slavă. Astfel, așezarea în secolele VI-VII¹² a unei părți a populației, pe care Iordanes o numea „anți” sau „sclavini”, în Peninsula Balcanică, a determinat dislocarea unei părți a populației romanizate, care a fost obligată să se retragă spre sud. Primii au fost convertiți la creștinism după așezarea lor în acest spațiu, iar procesul a avut caracter de masă. Misionarii greci care au participat la această acțiune au adoptat limba slavă.

În aceste condiții, acolo unde statul nu mai poate exercita conducerea spirituală și politică, sub formele sale obișnuite, creștinismul îi preia treptat funcția (Gh. Ștefan).

Românii, căzuți sub influența Bizanțului, prin intermediul slavilor și în mod direct prin legăturile canonice cu Biserica din Constantinopol (Ortodoxă, după 1054), împrumută acum elemente de literatură bisericească și serviciu divin, cărți de ritual și cu caracter moral și ascetic, opere ale Sfinților Părinți, cărți hagiografice și de literatură profană.

În legătură cu acest lucru, Mircea Păcurariu afirmă că „ritul slav a fost pentru noi - în împrejurările de atunci - un mijloc de păstrare a Ortodoxiei” (în secolele IX-XI), în condițiile luptei dintre Roma și Constantinopol (Bizanț) pentru integrarea popoarelor din Europa Centrală și Răsăriteană.

Biserica creștină are un caracter universal, nu se mai vorbește acum de români sau greci, ci de omenire ca popor al lui Dumnezeu, context în care individul ca personalitate își pierde din importanță, ținta mișcării, evoluției istorice fiind comunitatea¹³. Apare acum conștiința apartenenței la un anumit grup (cel creștin), idee care va determina un anumit comportament social pe fondul unei mentalități specifice. Membrii acestei comunități evoluează însă în limitele unui complex sistem spațio-temporal care-i marchează prin

11. Asemănători arhierilor vicari ai episcopiilor eparhiale, având hirotonie de episcopi (începând cu sec. al III-lea - sec. XI-XIII).

12. Favorizate de răscoala lui Phocas din 602.

13. Teodor M. Popescu, *Divin și uman la vechii istorici bisericești*, București, 1924, p. 14.

acțiunea modelatoare a factorilor geografici, economici, sociali și culturali¹⁴, individualizându-i.

Poporul român se va defini ca etos în secolul al VIII-lea, elementele definitorii ale individualizării lui fiind romanitatea și creștinismul¹⁵, adică civilizația și cultura superioară care l-au ajutat apoi să facă față valurilor succesive de migratori și chiar să-i asimileze.

În ceea ce privește Biserica, aceasta a avut nu numai o viață religio-morală, ci și una socială și culturală în același timp¹⁶.

Creștinismul românesc s-a manifestat în două sensuri: ca rit oriental format în cadrul bizantin și gravitând în jurul Patriarhiei din Constantinopol și, în același timp, ca doctrină religioasă comună lumii europene¹⁷. Nota europeană a culturii românești apare în secolul al XI-lea. Românii participă la evenimentele Europei Centrale și Apusene, atât pe plan cultural, cât și pe plan militar, motivația fiind apartenența lor la lumea creștină¹⁸.

În secolele X-XII apar primele mănăstiri, localizate cu precizie: complexul de la Murfatlar (păstrând inscripții din 982 și 992), biserița de la Niculițel (sec. X-XII), biserița de la Garvăn (sec. XI), biserița săpată în piatră de la Vărădia, locașul monahal de la Mănăștur și prima mănăstire ortodoxă atestată documentar la Morisena-Cenad. Aceasta din urmă este în același timp și cea dintâi ctitorie voievodală, fiind ridicată de voievodul Ahtum, la 1002¹⁹. În secolele XIII-XIV, așezări monahale vor fi presărate în întregul spațiu subcarpatic.

Monahii sunt, alături de martiri, adevărate modele de urmat, idealuri „creștine popularizate“ (Teodor M. Popescu). Mănăstirile sunt, la rândul lor, loc de rugăciune, azil, centru al activității artistice și fortăreață în același timp²⁰. Ele sunt focare de iradiere a creștinismului prin activitate misionară, dar și centre de răspândire a culturii.

14. Alexandru Constantinescu, *Creștini și creștinătate în istoria poporului nostru*, în B.O.R., 1978, nr. 3-4, p. 267.

15. În formă latină influențată însă de romanitatea orientală.

16. Ioan Rămureanu, Milan Șesan, Teodor Bodogae, *Istoria Bisericească Universală*, I, București, 1987, p. 58.

17. Alexandru Constantinescu, *op. cit.*, p. 274.

18. *Ibidem*, p. 275.

19. Vasile Iorgulescu, *Mărturii privind monahismul pe pământul românesc înaintea Sfântului Nicodim în Țara Românească și Banat*, în B.O.R., anul CI, 1983, 3-4 *passim*.

Interesantă este analiza schimbărilor pe care le-a impus ideea de iubire creștină la nivelul organizării sociale, în concepția despre căsătorie și familie, despre drepturi și obligații publice și individuale.

Creștinismul a intrat ca parte componentă în procesul de etnogeneză românească și a constituit baza conștiinței de neam. Astfel, mult timp „a fi creștin“ a fost sinonim cu „a fi de aceeași lege“, „a fi român“²¹. În același timp, „a fi creștin“ însemna a fi solidar cu lumea creștină și, în acest context, paralel cu campaniile cruciaților europeni, românii se opun invaziilor pecenegilor și cumanilor, iar mai târziu tătarilor (sec. X-XIV)²².

În încheiere, se poate afirma că, în perioada luată în discuție, Imperiul Roman, în forma sa de *Pars Orientalis*, devenită apoi Imperiul Bizantin, s-a constituit într-un focar cultural și spiritual de iradiere a creștinismului. În acest context, este de remarcat uriașa influență pe care a exercitat-o și în Occident prin operele Sfinților Părinți, precum și prin activitatea unor personalități originare din Scythia Minor (Ioan Cassian, Gherman, Dionisie Exiguul, Ioan Maxențiu și „călugării sciți“).

Realizând o amplă sinteză a curentelor filozofice și religioase, creștinismul s-a impus ca realitate istorică concretă în cadrul disputei hristologice și al luptei împotriva ereziilor (arianismul, pnevmatomahismul, nestorianismul și monofizismul), precum și al perioadei iconoclaste, stabilindu-și dogma.

20. Teodor M. Popescu, *op. cit.*, p. 91-101.

21. Idem, *Istoria creștinismului ca istorie a culturii*, București, 1927, p. 23.

22. Alexandru Constantinescu, *op. cit.*, *passim*.